

A tékozló klán

Élek-halok a szemléletes vissza-
szólásokért. A múlt héten, moziban
hallottam egy jó magyaros suhin-
tasi replikát: ocskavasrakodó se-
gédmunkás szájából szaladt ki, s
egy basáskodni kész melóson csat-
lant: „Igazi cseh jellem vagy! Azt
hiszed, te fingod a passzátszelet!”
— a szerzők: Hrabal, és Menzel
(Pacsirták cernaszálón, 1969; mos-
tanig betiltott film a kladnoi no-
vellakból). Lehetőséges, hogy a mi
emelkedtebb szellemi életünkben
nemkívánatosak az ilyen alsófer-
tályi ítélet-formulák; történelmi
elhivatottságú váteszeink ha szel-
lentenek is olykor, az négy fal kö-
zötti magánügyük; kedvükért a
cseh stílust macskakörök közé
„tehefnők”, az ítélet igazságtar-
talmától azonban aligha „szaba-
dulhatnók”. Mert mi volna ez a
mag? A közép-európai arányér-
zék megbomlása. Erős hajlam a
históriai szereptévesztésre. A nem-
zeti karakterjegyek felmagasztalá-
sa és/vagy sárbatipprása. Az entu-
dat túlbuzgósága. Olyan végletes
személyiség, amelyik intézmény-
ként, testületként vagy célképzet-
ként képes csak létezni.

Persze a passzátszél purcintása
más nemzeti jellemeket is megki-
sértett: Stendhal vagy Baudelaire
szinte okádott a gall karakter hiú-
ságától; a brit irodalom írjai nyel-
vüket közszerűlték az angol alkot-
ton, viktoriánus képmutatásán; és
így tovább. Talán mindenütt, ahol
a historikum túlnyomása ellenére
a szellemi élet megőrizte folyto-
nosságot, az eredetiségnek egyik
ismerve, az alkotásnak egyik fel-
tételé volt, ki hogyan nézett szem-
be a nemzetinek mondott jellem
sajátosságaival.

A mi éghajlatunk alatt a szelle-
mi élet hol védekező harcállások-
ba kényszerül, hol pedig tesüdegen
támadásokra fecserli magát. Örö-
kös opposzióiban tékozlja erőit,
hogy meghatározza, mi hiányzik
belőle, mitől meghasonlott, mitől
válna újból és újból életerőssé,
hogy kiszabaduljon az ellenszegülő
nemkívánatos helyzetéből. „Ön-
feledten alkotni: merészen, talá-
kozatosan, szellemi élményekkel
oly cél, mitől hajthat a kegyes...”
— elemi vágyaktól hajtva akadunk
fenn örökké az ideológiai elhatá-
rolódások és művelődésszociológiai
önreflexiók hálójában.

Uldögélve a Radnóti Miklós
Színház nézőterén (alkalom: a
„HOLMI” egyéves születésnapja;
esemény: családi hangvételű est,
melyen műsorszámokkal körítve
„terefereinek” a folyóirat-szerkesz-
tés köznapjairól, az izmosodás
gondjairól-bajairól stb.) egyetértő-
leg figyeltem, hogy a folyóirat
munkatársai nem titkolják a
„Nyugat iránti” kötődésüket;
ugyanakkor művelődésszociológiára
spannolva kellett figyelnem, ami-
kor hangsúlyozták: eltökélten dol-
goznak rajta, hogy a lap az iro-
dalom menedékhelyévé váljék.

Márton Lászlóra kerülve a sor,
ő is felemlítette szellemi életünk
meghasonlásait, a tékozlást; majd
gyógyírként — nem szó szerint,
de lényegét tekintve pontosan idé-
zem — „hogy szükségünk van te-
kintélvekre”. Azt, hogy kifélék-
mifélék lehetnének a szükséghely-
zetünkön enyhítő sokak által ísz-
telt autoritások. Márton nem rész-
letezte, így ő helyette én sem de-
finálhatom őket. Mindannyiunk
Bohumilja mögé azonban szívesen
főltarkozom általa kérdezem: kit
tisztelünk kiválóságként? Aki
nem szellent egyenlítőit?

Kiválóságok önmaguktól nem
teremnek, égető hiányt enyhítendő,
A Fülep Lajos, Osvát Ernő, Ha-
lász Gábor, Szerb Antal kaliberű
személyiségek mind meghatározott
szellemi környezetből nőttek ki;
volt tennivalójuk, feladatuk, és
volt közegük, amely így-úgy, de
igazodott az értékecsúskhoz. Ha
mintának tekintjük őket, ha méltó
utódokra vágyunk, nem elég-

séges bizonygatni, hogy az emlí-
tett urak, puritán férfiak voltak,
világi értelemben rejtőzködő al-
katúak, sérények az intellektus
benső ügyvitelében, s hogy viszo-
lyogtak a hatalmi szerep külsősé-
geitől, bármi szerep elefántkórjától.
Szinte zsigerig hatoló tudással
tudták, a kultúra, azon belül a
szellemi megújulás hatása haj-
szálcsövesen járja át a társadal-
mat: s hogy kapillárisnak lenni
idő- és munkaigényes vállalkozás.

Az író ír. Az olvasó olvas. A ze-
néző muzsikál. A zenerajongó hall-
gatja. A szellem rangos ügyvivői
finom kézzel terelgetnek. A tár-
sadalom szépecskén kikupálódik.
A mindenkor Göre Gáborok a
viccelapok keretei között feszítenek.
Mindez túlságosan emlékeztet egy
idillikus pásztorjátékra. Hogy a
valóság drámaibb, folyamatai ösz-
szehangolatlanok, azt tanulságkép-
pen bizonyíthatom, történetesen
„1970—1976 népmozgalmával”. Az
akkori puhuló diktatúrában ezer-
szám alakultak irodalmi szinpa-
dok, amatőr színjátszó együttesek,
zenekarok, képzőművészeti körök;
lábra kaptak a tüncházak. Sok
unatkozó városban müködélő
fesztiválok zsibongtak. Az ország
zsúrlálában égett. A megyék, merő
sznobériából, szívügyüknek tekin-
tették a „győzelmet”. Még a zárt
fegyveres testületek is „szent köte-
lességüknek” vélték, hogy itt vagy
ott díjazták az ő népi tehetségeit,
mellesleg jó alkalmuk nyílt
hivatásos pályára lökni bizalmi
embereiket. Ám mindennekfelett
való tény, hogy a népi tehetség ek-
koriban valósággal ostromolta a
művelődéspolitikai zárt kalickáit.
Elszomorító, hogy — leszámítva
néhány Pernye András-szerű, jel-
képes személyiséget — az úgyneve-
zett szellemi elit távolból szemlélté
az alsó szférákban zajló for-
rongást: a színházi magaskörök
meg a filmszakma moguljai ellen-
ségesen tekintettek mindarra, ami
alulról fölfelé törekedett; az írók
belterjes életüket éltek, vagy szem-
vedték. Talán csak annyi szíven-
lett a tudatukig, hogy némely
neofilák buzgalmukban a tüncház-
nak javára meg akarták szüntetni
az Operaházat, a koncerttermeket.

Hiányoztak a tekintélyek. Fü-
lep Lajos, Hamvas Béla, Bálint
György, Kovács Imre, Móricz
Zsigmond — vélhetőleg kórusban
visszhangozták volna, hogy az
özlönösen megszülető kulturális
népmozgalmat nem okos magára-
hagyni, a hatalom által félreterel-
ni, s végül megfojtaní.

A történelmi mulasztás aligha a
véletlen műve. Adatok tanúsod-
nak állításom igazáról, s talán csak
az évkönyvek lábjegyzeteibe illik
némi magyarázat, mely szerint ele-
ven szellemi élet nemléteben, her-
metizmusban a reménybeli tekin-
tély be szokott gubózni, s inkább
szagolja, mint fújja „a passzátsze-
let”. Az értelmiségi törzstagok lé-
teznek, isznak, löversenyeznek, el-
válnak, polgárosodnak, a műsor-
utalványozásra telefonálnak; al-
katuk szerint megtollasodnak vagy
tengődnek. Vérmérsékletük
színt elkülönülnek, vagy úgy tes-
zenek, mintha egy-egy törzsfőnök
köré gyülekeznének.

Hogy mik lennének a főnöki sze-
rep attribútumai, arról érzékletes
leírást adott Czesław Miłosz, még
számírdatban megjelent esszéjé-
ben: (Alfa avagy a Moralista):
... „Gyönyörű villájában lakott,
politikai nyilatkozatokat írt rá,
tagja volt a bizottságoknak, be-
utazta az országot, felolvasásokat
tartott az irodalomról a gyári klu-
bokban és a kulturházakban. Az
írók nagy része kinos kötelességé-
nek tartotta ezt a rengeteg uta-
zást és szereplést. Alfa viszont örö-
möt lelte abban, hogy találkozhat a
munkásfiatalsággal, megismerheti
életkörülményeit, és megtudhatja,
milyen problémák foglalkoztatják
Alfa most először lépett ki igazán

az értelmiségi klánból. Rádásul
úgy lépett ki, mint megbecsült író,
a népi demokrácia magas rangú
írójaként ha nem is bíborosnak,
de legalábbis tiszteletreméltó ka-
nonoknak érezhette magát...”

Alfa (Jerzy Andrzejewski) kano-
nok volt a katolikus Lengyelor-
szágban. Béta nyilván gigantoma-
niás szellentő cseh földön. Gamma?
Gamma — árnyaitól eltérésekkel
— vezérürü a mi jobbára pogány,
kevésbé megtérített kishazánkban.

Javakról szólni magyar földön il-
letlenség, mert nálunk a tulajdon-
lást szemérmes hallgatás övezi.
Herczeg Ferenc még könyvet írt
tengeri jachtjáról. Mikszáth,
Krúdy mertek beszélni a pénzről.
Darvas József inkább sultyomban
szelte vastag kenyerét. Dobozy
Imre a kolbaszát. Falak között tol-
lasodott Derv Tibor; Illyés Gyulá-
nak is ügyélnie kellett a disztelen
életmód, a nem-tulajdonlás külső-
ségeire. Keleti Márton — lévén a
szórakoztatóiparban nyugati stílu-
sú vezérürü — még hivazkodott
budai villájával, utódat rejtőzköd-
nek. Államilag díjazott költői uni-
verzumban nyomát se lelmi a
keresménynek, a kedvezménynek,
az ingenuitaknak, a kötelező jár-
uléknak; érzékenyebb szerkezet
azonban a költői én: mondhatni
vegetatív módon válaszol féltve ör-
zött titkaira: így ment el idő előtt
Darázs Endre, Vasvári István, Si-
mon István, Garai Gábor, Váci Mi-
hály a hatalom által kedvezmé-
nyezve, azután gyorsan elenyész-
tetve.

★

A perdöntő mozzanat: „kilépni
az értelmiségi klánból”. Ily módon
válni „megbecsültté, magas rangú-
vá, kanonokká”. Miłosz ezt a nagy
lépést az emigráció távlatából drá-
maiban, életszerűbben ítélt meg,
mint az értelmiségi osztályhatalom
szociológizáló elméletgyártói. Maga
a „klán” fogalma, a törzsé, a nagy-
jából egyivásuaké is találobb a tu-
dományos(Kódó) osztályozásnál.
Hiszen nem jelent többet mint ro-
kon életvitelt, felismerhető izlés-
normákat. Nálunk a szellemi mun-

ka alábecsülését, a szellemi mun-
kások felemás pária-helyzetét.
(Szelenyi Iván még mindig ragasz-
kodik hajdani dohszagú teorema-
hoz: tizenöt ezer diplomás vezető
beosztásút emleget, ám hogy mit
érnek e diplomák, tudományos fo-
kozatok, azt országunk leromlásán
mérheljük. Minden könyvtáros,
muzeológus, tantestületi tanár
jobbán tudja nála, hogy az értelmi-
ségi státusz bitorolható.)

Kilépni az értelmiségi klánból:
latolgatás, elhatározás, döntés kér-
dése. A mindenkor elítélt szűke-
sége van kitüntethető szellemi te-
kintélyekre. Amikor a hatalom
Kossuth-díjat, vagy bárminemű,
bőkeblü jutalmat ad, ezzel maga-
hoz is edesget, engedélyezi, hogy a
tiszteltre méltó jövevény osztoz-
zon a hatalomból. A jövevény
persze hisz küldetésstudatában, rá-
tarti a tehetségére, a teljesítme-
nyére, s mindezt azonosítja a felé-
je áramló köztisztellel, az estab-
lishment „méltán kiérdemelt”, vagy
„titkon megvetett” megbecsülésé-
vel. A jövevény: Alfa vagy Delta
lehet filmrendező, festő, építész. A
mi egaljunkt alatt az irodalom, a
szobrászat, az építész, a zene,
hogy úgy mondjam: többlet-tekin-
télyre tehet szert: fényűzésé, ha-
talmomá válhat; kényelmetlen tu-
lajdonságai ellenére, vagy éppen
azok által a korszakot mintegy hi-
vatalosan megaranyozóvá. Hogy
ellenpéldával éljek: Bartók Béla
sohasem emlegette „Bartókot vagy
Mozartot”, amikor a Corvin-lánc
nyakbavételére érdemesnek talál-
ták, ő csupán példamutató szerény-
séggel és bölcsességgel félreállt a
megaranyozás elől.

Köztudott dologt ismételve,
amikor a reprezentatív művekben
kiütőző hullafoltokat említem. A
rangos szolgálattevélejárói ezek
múfajuktól, tárgyuktól függetlenül.
Egy kantáta vagy ünnepi oda
ugyanarra a sorsra jut, mint a föl-
szentelt köztéri szobor, mint a
hivatalosságnak szentelt centená-
rium filmköltemény; mint egy
korszak-elmélet, amely öfelseje el-
lenzékeknek megnyilvánulása. A lét,
ha szabad így fogalmazni, durván,
drámaian sarabol; se a kegyhelyet,
sem a kegyelt személyeket nem kí-
méli.

Kiválképp kitetszik durvasága
történelmi sorsfordulók idején,
amelyekben régiók szerencsétle-
nül bővelkedni kényszerül. Ilyen-
kor tekintélyek omianak össze,
megnyílnak a zúzdák, a lomtárak,
a szobortemetők. Az utcákat sietve
átkeresztelek, és így tovább. Más-
felől, amint ezt 1987-től maig ta-
pasztaljuk, megnő a kísértés: ki-
lépni az értelmiségi klánból teljes-
rangú kanonokként, bíborosként —
felső határ a csillagos ég. Schöpfung
György e tüneményt politológus-
ként ítélt meg: „A nyugati demok-
ráciákban az értelmiségnek az a
feladata, hogy a vállalkozói közép-
osztályt bírálja, s nem az, hogy a
hatalmat gyakorolja. Ebből fakad
a nagy kérdés; hajlandó lesz-e a

szóban forgó országokban (már-
mint Kelet-Európában) az értelmi-
ségből keletkezett elit átadni a
helyét egy újabb politikai elitnek?
Ebben kétségeim vannak.” Az ér-
telmség feladata, gondolom, min-
denütt többre, mégis helyesiem,
hogy Schöpfung György sarkítva ve-
ti fel a „nagy kérdést”, amely po-
litikai töltetű is politikai—hatalmi
kételevél egyetemben —, ám az
én dramatisz nézőpontomból foj-
togatóbb: mintha a szellemi érték
torzulását, önpusztítását rejtené
magában.

★

A jelenség múltunkból is vissza-
köszön: megint „napjaink” van-
nak. Mintha minden hétfővel új
történelmi távlatú hét kezdődne.
Politikai, irodalmi-ügyviteli, „lár-
madobok hangzavara” hallik —
vajon nem ismerősek Krúdy Gyu-
la szavai 1924-ből? „... napjaink-
ban pedig úgy tűnik fel néha, mint-
ha már csak a régi évszámokkal el-
látott könyvek belsejében lenne
fel mindaz, amit az élettől, az
életmódtól igényel...” — nem
ismerős, hogy elődünk kapaszkodó
dót keres egy teljesnek vélt vilá-
gösszeomlásakor? „... igaz, hogy
a legnagyobb luxus manapság ki-
maradni a mindennapi élet ken-
gyelfutásából, mert könnyen pó-
rullárhát az ember, de bármely
sokba is kerülne egy könyv mellett
töltött csendes délután, orvosság az,
amely felkunket, testünkét ápolja...
— a ködlovagnak minősített
író halálpontosan tudta, hogy az
ügyvitel, az üzletmenet, a részvé-
tel, a fényűzés áll szemben a tel-
jeség igényével, a lelki békével, a
bensőségességgel. S evidencia volt
számára írói sorsa: póruljárnai, ki-
kopni, időserültlenné válni, elsze-
gényedni — a magyar szellemi élet
mindenkor nagy dicsőségére.

De még nincs vége. Hogy a lát-
eletnek nyomátok adjon, Krúdy
tetemre hívja Adyt. Nem az érték-
viták és örökösök költőjét, nem az
igazít, vagy még igazibb, hanem
a forradalom idején haldokló hús-
vér embert az éber szemtanú tanu-
ságtételével: „... már csak azért
is a polgári életmódra fogom adni
magamat, mert nagyot változtam
belülről is... ma minden suszter
forradalmár, miránk többé nincs
szükség. Október végén ugyanis ki-
derült egész Magyarországról,
hogy itt mindenki régi pacifista,
kezdetől fogva mindenki ellene
volt a háborúnak, a lánc kereske-
dők és a bankárok is. A sajtosok és
a hadiszállítók, a bakancsosok és
az aranyművesek, a legöregebb tol-
vajok és a legrégibb hamispenz-
verők egyszerre ráeszméltek, hogy
ők mindig ellenségei voltak a há-
borúnak; a békéért, a szabadsáért,
a nemzeti eszméért és a szabad
gondolatért rajongtak. Nagyobb
forradalmár lett itt mindenkit,
mint valaha voltunk, nyolcan-tizen
Pesten...”

Krúdy és Ady ítélete egybecseng.
Az én fülemben ugyanarról szól:
a történelmi léptéktől fölértelenségre.
S gondolat kísértésképpen szívesen
végig feketezongoráznám, hogy a
nem pártosodó Ady milyen bizo-
nyítványt állított volna ki a Kom-
münről, az írói direktóriumról, a
két Desiréről, a későbbi Szabó De-
zscről, Horthyék országlásáról, az
Ottóné Körben bejévedve irreden-
táskodó Karinthyról, Helta Jeno-
ról, Tormai Cecile irodalmi udvar-
tartásáról, az emigrációba szököt-
tek hangvételéről: s persze hogy
végül ki mindenki sorakozott volna
fel a goromba, kellemetlen Ady
elhallgattatására szervezett, nagy
kórusba.

Tudatában vagyok az efféle,
azonosságokat keresgélő dramolet-
tek korlátainak; tudatában vagyok,
hogy a múlt minden tanulságával
szabadon rabolható és hajlítható,
hiszen elődeink a maguk idején
szintén tévelygők voltak, mégis —
kérdem — ki máshoz folyamodhat-
na az ember?

★

Leegyszerűsítve gondolatmenet-
temet: mivel az értelmiségi klán
egésze amúgy sem tud kilépni ön-
magából — merthogy köteleitől
és létérdekeitől idegen, hogy egy
bíborosrendnek vagy bármiféle po-
litikai elitnek részévé váljon —:
elkülönül. Az Ady értelmezte ci-
toyen módján elkülönül, leválik
bármiféle hatalomgyakorlásról, In-
tézményeiből, szövetségeiből, ka-
maráiból, érdekvédelmi szerveze-
teiből számúzi mindazt, ami nem
lelkünkét, testünkét ápolja. Ideoló-
giákra, irányzatokra nem tekintve
megváll mindazon személyiségek-
től is, akik a hatalomgyakorlás ré-
szesei vagy várományosai. Meg-
könnvitve így a nemzetnek vagy a
társadalomnak, hogy külön-külön
ismerje el és tisztelje a politikai te-
kintélyt, és a szellemi élet tekin-
télyes alakjait.